

רב יישוב כחבר כיתת הכוננות היישובית

- א. הגדרת המציאות והשאלה
 - ב. חבר בפני עם הארץ
 - ג. איסור עשיית מלאכה לפרנס בפני שלושה
 - ד. עשיית מלאכת מצוה בפני רבים
 - ה. פרנס המתמנה על הציבור, כל מינוי או רק דיין
 - ו. תשובת הגאון הרב יעקב אריאל
 - ז. תשובת הגאון בעל אורחותיך למדני
 - ח. תפקיד הרב בעת חירום
- סיכום

א. הגדרת המציאות והשאלה

בכיתת הכוננות של יישוב מסוים היו כמה חברים ללא הכשרה קרבית (טירונות 07). לרב היישוב הייתה הכשרה כזו, והוא אף שירת בעבר כלוחם בסדיר ובמילואים. כשהרב הגיע ליישוב היה מחסור בחברים בכיתת הכוננות, והתעוררה שאלה האם לצרף את הרב לכיתת הכוננות או לא. הרבש"ץ לא רצה שהרב יצטרף לכיתת הכוננות מאחר שלדעתו יש בזה פגיעה בכבוד התורה, בעיקר מפני שהאימונים חלקם פיזיים וכוללים קרב מגע וכדומה, אך הרב רצה להצטרף אליה מאחר ולדעתו זה יעלה את רמתה ואת רמת הביטחון ביישוב. מהבחינה המקצועית הרבש"ץ הסכים עם עמדת הרב בנקודה זו.

מובן שמלבד הבירור ההלכתי בשאלה זו יש לדון גם על תפקידיו של הרב באירועי חרום ולאחריהם ח"ו, והאם קיימת התנגשות בין שני התפקידים האלו בשעת חירום - חבר כיתת הכוננות ורב היישוב. עם זאת, הבירור ההלכתי עומד בתוקפו.

ב. חבר בפני עם הארץ

באבות דרבי נתן (נוסחה ב פרק לא) שנינו:

חבר בפני עם הארץ ככלי זהב. השיח עמו - ככלי זכוכית. אכל ושתה עמו - ככלי חרס. כל הכלים עוברים בשוק ואין בני אדם יודעין מה בתוכן, עבר כלי זכוכית בני אדם יודעין מה בתוכו. כך כל בני אדם עוברים בשוק ואין בני אדם משיחין בהן, עבר תלמיד חכם משיחין בו.

ובמנורת המאור הקדמון (פ"ה, תלמוד תורה עמ' 216-215) הובאו הדברים בשינוי משמעותי:

כל הכלים עוברין בשוק ואין בני אדם יודעין מה שבתוכן, עבר כלי זכוכית בני אדם יודעין אשר בתוכו. כך הוא תלמיד חכם ניכר בין עמי הארץ בעטיפתו ובהליכתו בשוק, ובמשאו ובמתנו ובכל עניינו.

משינוי הנוסח שבמנורת המאור עולה שיש תביעה כלפי הת"ח להיות ניכר בכל דרכיו כת"ח, ולא כעולה מהנוסח באדר"נ שהתביעה ביחס לת"ח היא לא להתחבר מדי עם ע"ה. כמו כן, בנוסח זה יש ביקורת על עמי הארצות שמשיחין על הת"ח.

ובפלא יועץ (ערך תלמידי חכמים) כתב:

תלמידי חכמים צריכים להיות מצויינים מובדלים בענייניהם, כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה'... וצריכים ת"ח לנהוג סלסול בעצמם שלא לישב בחבורה של עמי הארץ ושלא להתעסק בשחוק וקלות ראש כלל, כ"ש בפני ע"ה, ושלא להרבות בסעודות הרשות עמהם, שהרי אמרו למה ת"ח דומה בפני ע"ה לקיתון של זהב, דיבר עמו דומה לקיתון של כסף, אכל ושתה עמו דומה לקיתון של חרס, נשבר אין לו תקנה. וצריכים הם להיות מכובדים, כדי שתהא אימתם מוטלת על הבריות ויהיו דבריהם נשמעין... וישתדל מאוד שתהא מלאכתו נעשית ע"י אחרים, ולא יזלזל בעצמו לילך לחנווני ולבית המטבחים או ליטול שק או קופה, והכל לפי מה שהוא אדם ולפי צורך שעה לשם שמים ינהוג סלסול בעצמו.

אמנם קשה להביא מכאן ראיה לענייננו, ראשית כי כאן מדובר בדברי רשות ולא בדבר מצוה, שנית מהות הכבוד וענייניו נקבעים לפי המקום והזמן, ויתכן שמה שנחשב מבוזה בזמנו לא נחשב מבוזה בימינו. כלומר, עצם הגדרת האימון הגופני כביזוי בימינו צריכה עיון.

ג. איסור עשיית מלאכה לפרנס בפני שלושה

אלא שיש לדון בנידון דידן מהגרמא במסכת קידושין (ע, א) וז"ל:

אתא אשכחיה דקעביד מעקה, אמר ליה לא סבר לה מר להא דאמר רב הונא בר אידי אמר שמואל כיון שנתמנה אדם פרנס על הציבור אסור בעשיית מלאכה בפני שלושה, א"ל פורתא דגונדריתא הוא דקא עבידנא, א"ל מי סניא מעקה דכתיב באורייתא או מחיצה דאמור רבנן.

1 ע' רמב"ם פרק מהל' תפילה הל' ה, ובשו"ת הרשב"ש סי' רפה. כך עולה גם מכמה דינים אחרים בהלכות כבוד התפילה.

ופירש רש"י (ד"ה אסור לעשות וכו'): "שגנאי הוא ושפלות לדור שכפופים לזה שאין לו מי שיעשה מלאכתו", לדבריו אין שייכות בין מאמר זה לשאלתנו, שהרי כאן לא מדובר במלאכתו של הפרנס, אלא בצורכי רבים ומלאכת הרבים, ושאכן אין מי שיעשה אותם טוב כמו הפרנס.

אבל המאירי כתב:

כל שהוא ממונה פרנס על הציבור ומנהיגם אם מצד חכמתו אם מצד מעלתו ראוי לו לנהוג בעצמו שררה **שלא יזונו עיני הבריות ממנו דרך הדייטות עד שיהא בעיניהם כאחד מהם**, ולא יהיו דבריו נשמעים ומקבלים. מכאן אמרו שאסור לו לעשות מלאכה בפני שלושה. ומכל מקום עשית מלאכה מועטת בביתו במקום מצוה כגון מעקה וכיוצא בו רשאי. לדבריו יש לומר שאין לרב להצטרף לכיתת הכוננות.

ובירושלמי (סנהדרין פ"ב הל' ו) איתא:

ר' חנינה בר ססי מפצע קיסין [בקע עצים. קה"ע], א"ל ר' לית הוא כבודך, א"ל ומה נייעביד ולית לי מאן דמשמשוני [ומה אעשה אם אין לי מי שישמשני. קה"ע], א"ל אין לו הוה לך מאן דמשמשיך לא מקבלה עלך מתמניי [אם לא היה לך מי לשמשך לא היה לך לקבל עליך להתמנות לשררה, דכיון שנתמנה אדם פרנס על הציבור אסור לו לעשות מלאכה בפני שלושה].

וכן נפסק להלכה ברמ"א (ח"מ סי' ח סע' ד): "כל דין שאין לו מי שישמשנו, אסור לו לקבל להיות דיינ". ועי' בספר עין משפט (על שו"ע ח"מ, בס"ח) שכתב שמחלוקת האמוראים בירושלמי הנ"ל היא בטעם האיסור של פרנס הממונה על הציבור לעשות מלאכה, דלבר ססי ס"ל "דגנאי לציבור שהפרנס שלהם עושה מלאכה ומתבזה במלאכתו, ומש"ה ס"ל דדוקא אם יש לו מי שיעשה מלאכתו והוא אינו חושש ועושה בעצמו הוי בזיון, אבל אם אין לו מי שיעשה מלאכתו ומוכרח לעשות בעצמו אין זה בזיון דההכרח לא יגונה", ור' חמא³ ס"ל שהטעם כרש"י שהגנאי הוא לציבור שאין לפרנס שלהם משמשים. לענייננו לפי זה, לר' חמא פשוט שבנידון דידן יהיה מותר וכו"ל, ואף לבר ססי יהיה מותר שמכיוון שהרב הוא המוכשר לתפקיד ואין מישהו אחר שמוכשר כמותו לזה, הרי זה כמי שאין לו מי שיעשה מלאכתו ומוכרח לעשותה בעצמו, וההכרח לא יגונה.

2 ובאורים (שם ס"ק ט) ביאר: "דעל ידי כן צריך לעשות מלאכה בפני רבים, ואין לפרנס הציבור לעשות מלאכה ברבים, אבל אם אין עושה מלאכה ברבים אין צריך למשמש כלל". ודבריו טובים לשיטת הרמב"ם (פכ"ה מהל' סנהדרין הל' ד) שאיסור עשיית מלאכה בפני שלושה הוא שלא יתבזה בפניהם. אבל לשיטת רש"י הנ"ל שיסוד האיסור הוא בזיון הדור שאין לפרנס משמש, אין חילוק בין מלאכה בפני רבים למלאכה בפני עצמו.

3 כך גירסתו בירושלמי, וי"ג ר' חנינה כפי שכתבתי בגוף הדברים.

ד. עשיית מלאכת מצוה בפני רבים

עוד יש לצדד להיתר ברווח, שכל האמור לגבי איסור מלאכה לא נאמר אלא במלאכת עצמו, אבל **מלאכת מצוה מותר לפרנס לעשות בפני רבים**. כך מצאנו את האמוראים עושים מלאכות לקראת שבת (שבת קיט ב):

רב ספרא מחרין רישא, רבא מלח שיבוטא, רב הונא מדליק שרגי, רב פפא גדיל פתילתא, רב חסדא פרים סילקא, רבה ורב יוסף מצלחי ציבי, רבי זירא מצתת צתותי, רב נחמן בר יצחק מכתף ועייל מכתף ונפיק, אמר: אילו מקלעין לי רבי אמי ורבי אסי מי לא מכתפנא קמייהו? ואיכא דאמרי: רבי אמי ורבי אסי מכתפי ועיילי מכתפי ונפקי, אמרי: אילו איקלע לן רבי יוחנן מי לא מכתפינן קמיה?

וכתב על זה הטור (או"ח ס' רנ): "ומהם ילמוד כל אדם ולא יאמר לא אפגום כבודי **כי זה כבודו** שמכבד השבת". וברמב"ם (פ"ל מהל' שבת הל' ו) כתב:

אף על פי שיהיה אדם חשוב ביותר ואין דרכו ליקח דברים מן השוק ולא להתעסק במלאכות שבבית, **חייב** לעשות דברים שהן לצורך השבת בגופו **שזה הוא כבודו**. חכמים הראשונים מהם מי שהיה מפצל העצים לבשל בהן, ומהן מי שהיה מבשל או מולח בשר או גודל פתילות או מדליק נרות, ומהן מי שהיה יוצא וקונה דברים שהן לצורך השבת ממאכל ומשקה אף על פי שאין דרכו בכך, וכל המרבה בדבר זה הרי זה משובח.

אבל השו"ע (ס' רנ סע' א) שינה מלשון הרמב"ם, ולא כתב בלשון 'חייב' אלא רק 'ישתדל'. וכתב בביאור הלכה (ד"ה ישתדל):

4 ועי' ביד במלך (על הרמב"ם שם) ששאל מפני מה לא מצאנו בחז"ל מצוה בו יותר מבשלוחו אלא במצוות טורח ההכנה לשבת ובמצוות קידושין, וכתב לבאר: "יש סברא לחלק ולומר דכל מצוה אשר אי אפשר להיות קיומה רק בהחפץ או בהממון של הבעלים, אזי במצות כאלה אין קפידא בין אם נעשה המצוה ע"י הבעלים בעצמם או ע"י שלוחם, ומשום דבכל אופן ע"כ עיקר המצוה נעשית בשל הבעלים ושלוחו של אדם כמותו. משא"כ במצות הכנת כיבוד שבת ובמצות קידושי אשה, דשתי אלה אם הם נעשים ע"י שליח, אף דגם בהם מהני גוף העשה ויצא ממנה תועלת פעולתה... בכל זאת לענין שכר מצוה וחוב עשייתה לכתחילה מצוה בהבעלים בעצמם יותר מבשלוחם, משום דבשתי אלה **אם המה נעשים ע"י שליח אין להמשלח שום חלק ואחיהו בעשיית המצוה כלל...** ובאם נעשתה ע"י שליח לא יצויר כלל שיהיה להמשלח איזה חלק בעשיית מצוה זו, דהא עצם המצוה אינה רק על טורח הגוף לבד, ואם השליח יטריח גופו אזי אין להמשלח במצוה זו מאומה, ולפיכך רק בשתי מצוות האלה מצינו דהקפידו חז"ל על עשייתן לכתחילה שיהיה ע"י כל אדם בגופו ובעצמו". ולפי זה אם נאמר שיש מצוה בהשתתפות בכיתת כוננות אפשר שמצוה זו דומה באופיה למצוות ההכנות לשבת, שהרי המצוה היא ההשתתפות גופא, ואי אפשר לעשותה ע"י שליח. ופשוט.

ואפשר דלהרמב"ם ג"כ לאו חוב גמור הוא אלא כעין חובה משום כבוד שבת, וסברת הרמב"ם דאל"ה לא היו מבטלים כל הני אמוראים תורתן עבור זה, ומ"מ לא הוי זה חובה גמורה⁵.

ובשו"ת חוות יאיר (סי' רה) נשאל:

צורבא מרבנן חריף ובקי ומתמיד יודע נגן בכמה מיני כלי זמר שאל אם הרשות בידו לנגן בכינור לפני חתן וכלה הן בהליכתן לחופה או במשתה של מצוה חתונה, או נימא דאסור לו לבזות עצמו מפני כבוד תורתו, ומ"ש חכם שמחל על כבודו כבודו מחול י"ל היעדר כבוד דקימה והיזר שאני מש"כ בזיון, וכ"כ הרמב"ם והריב"ש בתשובה ס"ס ר"ך, וכתבו רמ"א בהג"ה קטנה ס"ס רמ"ג.

ולפי שתשובה זו של החוות יאיר נוגעת מאד לענייננו, חילקתי את תשובתו לחלקים עם מעט דיון בהם וכדלהלן:

א. בתחילת התשובה אומר החוות יאיר שהשואל סבר שניגון לפני חתן וכלה הוי דרך בזיון, אך אפשר שאינו דרך בזיון אלא רק חוסר כבוד, "אף שהוא שירות ופעולה, ודרך לקבל עליה שכר, מכל מקום הרי העמידה לפני המסובים ולהיות משקה להם גם כן שרי אפילו לנשיא ות"ח ככפ"ק דקידושין (לב, ב), מאחר ומוכרחים לומר שההגדרה של בזיון היא "רק בעניין שאינו מתנהג בנקיות ובכה"ג, כעניין מה שאמרו כל ת"ח שנמצא רבב על בגדו וכו', מה שאין כן אם עושה לכבד אחרים, הלא נאמר איזה מכובד המכבד את הבריות וזה נקרא מוחל על כבודו".

ועל עצם ההנחה של החוות יאיר שאין בזה בזיון אלא רק חוסר כבוד, במקום אחר כתבתי לחלק שמצאנו בהלכה שני גדרים שונים של בזיון, יש בזיון בעצם, ויש בזיון שאינו אלא זלזול בכבודו של הדבר המתבזה, ובגדר זה יש לדון לפי כבוד הדבר המתבזה, כגון דריכה על אוכל היא בזיון בעצם, שהאוכל מתלכלך ונמאס, אבל

5 אמנם, מצאנו לשון 'ישתדל' בעוד כמה מקומות בשו"ע, ואין הכרח שתמיד כוונתו שאין בזה חובה: א. בהלכות תפילה (או"ח ס' צ סע' ט): "ישתדל להתפלל בבית הכנסת עם הציבור" וכו', ושם פירשו שיש חובה להתפלל עם הציבור, רק שמפני שיש הרבה אופני היתר ושעה"ד אמר השו"ע שאע"פ שימצא היתר ישתדל להתפלל בציבור. ב. בהלכות שבת (או"ח סי' רסב סע' ב): "ישתדל שיהיו לו בגדים נאים לשבת", ומקורו בגמרא שבת (קיג, א) "וכבדתו - שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול", והוא דין גמור ולא תלוי ברצון האדם, אלא כתב 'ישתדל' מפני שאמרו ז"ל (שם קיח, א) "עשה שבתך חול ואל תזדקק לבריות". ג. בהלכות פו"ר (אה"ע סי' ב סע' ו): "לעולם ישתדל אדם לישא בת תלמיד חכם ולהשיא בתו לתלמיד חכם. לא מצא בת תלמיד חכם ישא בת גדולי הדור, לא מצא בת גדולי הדור ישא בת ראשי כנסיות, לא מצא בת ראשי כנסיות ישא בת גבאי צדקה, לא מצא בת גבאי צדקה ישא בת מלמדי תינוקות, ואל ישא בתו לעם הארץ". גם בזה פשוט בלשונו שכך יש לנהוג לכתחילה, ומה שכתב 'ישתדל' כי זיווג הוא דבר שתלוי בכמה דעות, ולא בידו של האדם לבדו, ומי יודע אם יעלה יפה. וע"ע ברמ"א או"ח סי' תרנח סע' ט.

להשתמש בחפצי מצוה לצורך חול זה לא בזיון בעצם, שהרי אפשר ששימוש החול הוא מכובד, אלא מצד כבוד המצוה להשתמש בה לחול זה נחשב בזיון. מעתה יש לדון אם בזיון של עשיית מלאכה בפני רבים הוא בזיון בעצם, או שאינו אלא זלזול בכבודו של הדבר המתבזה, ונראה שאינו אלא זלזול בכבוד התורה שמתבזה ולא שיש כאן בזיון בעצם.

ב. עוד אומר החוות יאיר, שאפילו אם נאמר שיש בזה בזיון, "לפי סדר והנהגת עולם, ושם מוכיח עליהם שנקראים ליצנים", יש לדון אם יש בזה איסור מאחר ויש מחלוקת ראשונים שנוגעת לזה. בדין זקן ואינה לפי כבודו בהשבת אבידה נחלקו הרמב"ם והרא"ש בדין זקן בעל נפש אם רשאי להחמיר ולהשיב את האבידה אפילו שאינה לפי כבודו. לדעת הרמב"ם רשאי, ולדעת הרא"ש אינו רשאי מאחר והתורה פטרנו. וז"ל הטור (חו"מ סי' ערב):

וכתב הרמב"ם ז"ל ואם הוא חסיד ועושה לפנים משורת הדין, אפילו הוא הנשיא הגדול ורואה בהמת חברו רובצת תחת משאה של תבן או קנים או כיצא בהן פורק וטוען עמו. אבל אדוני אבי הרא"ש ז"ל כתב כיון דהתורה פטרה לזקן אין לו לזלזל בכבוד תורתו, ואיסורא הוא גבי דידיה אם יזלזל בכבוד תורתו והחכם שבא לעשות לפנים משורת הדין יוותר ממונו, כמו שעשה רבי ישמעאל ברבי יוסי שאמר לו אדם אחד בוא וסייעני לטעון משא של עצים וקנאם ממנו ר' ישמעאל כדי שלא יצטרך לסייעו, אבל אין לו רשות לזלזל בכבודו.

להלכה נחלקו בזה המחבר ורמ"א (חו"מ סי' רסג סע' ג):

ההולך בדרך הטוב והישר ועושה לפנים משורת הדין מחזיר את האבידה בכל מקום, ואף על פי שאינה לפי כבודו. הגה. ויש חולקין ואוסרין להחזיר הואיל ואינו לפי כבודו, אלא אם רוצה ליכנס לפנים מן השורה ישלם מכיסו.

על פי זה אומר החוות יאיר בקל וחומר לדבר שאינו מצוה ולא מוטל עליו, כנידון שאלתו, פשוט שלדעת הרא"ש אסור לחכם לזלזל בכבוד תורתו ולהשתתף בזה.

ואין לומר לחלק דגבי אבידה חיישינן לבזיון כבוד התורה מפני הרואים דלא ידעו שמטפל בה להחזירה, גם בפורק וטוען יחשדוהו שמבזה עצמו בשכר שמקבל ממנו, דלשון הרא"ש לא משמע כן, רק אחר שהתורה פטרו אין לו לבזות עצמו, משמע דאסור מצד עצמו.

בתוך הדברים מבסס החוות יאיר את טענתו שאין חילוק לפי הרא"ש בין השבת אבידה לדברים אחרים.

6 הסמ"ע (סי' רעב ס"ק ו) ביאר: "כי בזה מבזה כבוד התורה, ולא אמרו אלא חכם שמחל על כבודו כבודו מחול, כבודו דוקא ולא שיבזה את נפשו".

ג. ולכאורה יש להקשות על הרא"ש ממה שכתוב לגבי דוד המלך (שמואל ב, ו, טו): "וְהָיָה אֲרוֹן ה' בָּא עִיר דָּוִד וּמִיִּכְל בֵּית שָׂאִיל נִשְׁקָפָה בְּעַד הַחֲלוֹן וַתֵּרָא אֶת הַמֶּלֶךְ דָּוִד מִפְּנֵי וּמִכְרָר לְפָנָי ה' וַתִּבְזּוּ לוֹ בְּלִבָּהּ", ושם (פסוק כ) אומרת מיכל לדוד שריקודו היה כאחד הריקים, ואם כן קשה על הרא"ש שדוד המלך התבזה לדבר מצוה. על זה משיב החוות יאיר:

דודאי דבר שבקדושה שאני, כמ"ש אין גדולה בפלטין של מלך, ומיכל שקלה למיטרפסה כארו"ל. ובזה נתישב קצת על שת"ח וגדולי הדור מטפלין בעצמן בעשיית סוכה אף ברשות הרבים ובחצר המפולש, וכך ראוי להם. וכן כתב מהרי"ל שמצא מהר"ם עוסק בעשיית סוכתו, מפני שסוכה קצת קדושה יש בה, כמ"ש רז"ל שחל שם שמיים על הסוכה כל שבעה כשם שחל על החגיגה ולפי זה בדבר שבקדושה רשאי הרב למחול על כבודו ולהתבזות, אך לא בכל דבר מצוה.

ד. אבל, מקשה החוות יאיר, מצאנו לגדולי ישראל שהיו מביאים מים למצות מצוה דרך רשות הרבים, והרי שאיבת מים וסחיבתם זה בזיון. ואם כן היה להקשות על הרא"ש עצמו שהיה מתעסק בלישת המצות (כמובא באו"ח סי' תס סע' ב). אך לזה אפשר להשיב שהרא"ש היה בביתו ולא ראוהו עושה זאת, ואין בזה בזיון. "מכל מקום שאיבת מים הנהוג קשה. וכן גדולי הדור אינם מנמעים מלהתחבר בחבורות קברנים ומיטפלין בחפירה וכל צרכיו", וקשה על זה משיטת הרא"ש, ולשיטתו:

לא נכון לההוא צורבא מרבנן לעשות כן. רק דצ"ע מהא דאתחזי עמודא דנורא לפני ר"י בר אלעאי דהוי מרקד אתלת לפני חתן וכלה עד שאמרו חכמים קא מכסיף לן סבא, ובלי ספק לאיניש בעלמא הוה ליה בזיון. וי"ל דאדם מפורסם בחסידות שאני. רק ד"ל ה"ה בנדון דידן דכולי עלמא ידעין דאין לו שכר בעמלו ושהוא עושה לשם שמיים ואין בו שום נדנדוד חשד למה נאסור לו. וכך נ"ל דשרי, ומצוה רבה עביד, צא ולמד מאיזבל לפי דרז"ל במדרש.

ה. ומה שאסר הרא"ש להשיב אבידה לזקן ואינה לפי כבודו זה רק במצוה שבין אדם לחברו, "דלא ציוותה תורה רק ואהבת לרעך כמוך שהוא טעם בכל מצות שבכה"ג. ואם ירצה להחמיר נעשה כמבזה תורתו ליטפל בממון עצמו שאין ראוי לבזות עליו", את עצמו. ומאחר ולעצמו לא היה נטפל לאבידה כזו מחמת כבודו, הוא הדין לאבידת חברו שהיסוד הוא מואהבת לרעך כמוך.

מה שאין כן במצות שבין ישראל למקום ב"ה, כ"ש מצוה שהזמן גורם הן על כל ישראל הן המפורסם לפי שעה ליחיד בציבור, אין בו משום ביזוי כבוד זקנה ותורה וכל הנהוג קלות בעצמו לצורך גבוה ומצות ה', אף שאינה מצות עשה ממש רק גמילות חסדים שילפינן מוהלכת בדרכיו, הרי זה משובח ותבוא עליו ברכה.

ומדברי החוות יאיר הללו עולה לנידון דידן שמותר (ואף מצוה) לרב להיות חבר בכיתת כוננות, שמלאכה זו הינה יותר מגמילות חסד, שהרי יש בה צד של פיקו"נ. ובגמרא קידושין (ע, א) הנ"ל יש לדון למסקנה האם מותר לפרנס הממונה על הציבור לעשות מעקה, כיון שיש בזה מצוה. והנה הביאור הלכה (סי' רנ סע' א ד"ה כי זהו כבודו) ביאר את לשון השו"ע "כי זהו כבודו שמכבד השבת", וז"ל:

יישב בזה מה שהקשה בשו"ת חוות יאיר איך הקילו בכבודם הא גדול כבוד הבריות שדוחה ל"ת שבתורה [היינו ל"ת דרבנן ושב ואל תעשה אף בד"ת], לכן קאמר דזהו כבודם שעוסק בעצמו במצוה וניכר שעושה כן לכבוד הש"י, וכן הוא אומר בדוד המלך ע"ה ונקלותי עוד מזאת וגו', מה שאין כן אם אין ניכר, כמו זקן ואינו לפי כבודו באבדה וכדומה, שמתחלל כבוד הת"ח עי"ז [פמ"ג], ור"ל שאין הכל יודעין שהוא עוסק במצוה. ובזה מיושב הא דאיתא בקידושין דף ע' דר"נ עסק בעצמו במצות מעקה, **ששם הוא דבר שהכל יודעין בעת שהוא עוסק שהוא מצות ה'**, מה שאין כן באבדה בעת שהוא מטפל בה אין הכל יודעין מזה, ולכן אפילו אם ירצה להחזירו ברבים ויודיעם שהיא אבדה ג"כ פטרתו התורה מזה כנ"ל.

הרי שהבין שמסקנת הגמרא להיתר במעקה.

ויש להביא בזה עוד את תשובת מנחת יצחק (ח"ד סי' עח) שיש בה עוד כמה ראיות בדין היתר מלאכת מצוה. וז"ל (בדילוגים נצרכים מחמת כפילות דברים שכבר הובאו לעיל):

הנה מקור הלכה זו היא קידושין (ע, א) אזל רב יהודא לקמיה וכו' אתא אשכחיה (לרב נחמן) דקעביד מעקה וכו', וכתב שם בהגהות הרד"ל, דאפשר דהייתה תשובתו דקעביד מעקה שהוא מצוה, וא"כ אף באדם חשוב מצוה בו יותר מבשלוחו, עיין שם, וכבר קדמו בזה בחידושי מהרי"ט (לקידושין) שם, ועי' במס' שבת (קיט א) בכל הני אמוראי דטרחו בעצמם לכבוד שבת... ובנוגע לעניין סוכה עי' בספר פת"ש (סי' תרכה) שם שהביא לראיה מדברי התוס' (מו"ק ט, ב) בשם הירושלמי דמפסיקין בת"ת מפני מצות סוכה, ומוכח דצריך לעשות בעצמו עיין שם, ובספר תורת חיים שם שפיר העיר לעיין בתוס' (סוטה מא, ב), עיין שם שיש ללמוד משם הרבה בזה. ועוד יש להביא לזה מדברי המכילתא שהביא ההגמ"י, שכתב בזה"ל, משארתם צורות בשמלותם על שכמם, וכי לא היו להם סוסים וחמורים? אלא שהיו ישראל מחבבים את המצוות, שנאמר וילכו ויעשו בני ישראל, ליתן שכר להליכה ועשיה, ולכן כל אדם יטריח בעצמו בתיקון המצוות דוקא. ע"כ. והביאו בתשובת הרדב"ז (ח"ג סי' תקפא), וסיים ומכאן אתה

למד וכו' ואין חילוק בינה לשאר המצות כולם, צריך בכולם שישתדל בעצמו לחבב מצות קונו עיין שם... ואך בתשובת חוות יאיר שם... מסיים לחלק בין מצות שבין אדם לחברו ובין אדם למקום, דבין אדם למקום כל הנהוג קלות בעצמו לצורך גבוה הרי זה משובח עיין שם. ובספר תורת חיים שם העיר על דבריו דבנוגע לשבת הרי מפורש ברמב"ם דגם לילך ולקנות בשוק, שהוא בזיון לת"ח, רשאי. ובנוגע לקבורה שהזכיר החו"י שם יש להביא ממשה רבנו ע"ה שהתעסק בעצמו בעצמות יוסף, וכמבואר (בסופ"ק דסוטה). וגם על חילוקו הנ"ל העיר ג"כ בסברא להיפוך, אך יש לחלק בין אם נודע וניכר לכל שעושה לשם מצוה ובין אם לא ניכר שעושה לשם מצוה. עכת"ד. וכדבריו האחרונים כתב גם כן המ"ב בביאור הלכה שם, ושניהם נתכוונו לד"א עיין שם.

וע"ע במחזיק ברכה (או"ח סי' רנ ס"ק ג).

ומכל הנ"ל נמצא שרשאי ואף מצווה הרב להשתתף בכיתת הכוננות אם הוא מתאים לכך.

ה. פרנס המתמנה על הציבור, כל מינוי או רק דיין

עוד יש לצדד להיתר מדברי מהרש"ל בים של שלמה (קידושין פ"ד סי' ד), שכתב על הגמרא הנ"ל בקידושין:

הא דקאמר פרנס, לאו פרנסים שלנו, דהיינו מנהיגי הקהלה, אלא תלמיד חכם, שהוא דיין לרבים לדון את הציבור.

ואע"פ שמכל הנ"ל עולה בבירור שיסוד הדין הוא מחמת כבוד התורה, אפשר בדוחק לומר שיסוד הדין הוא מחמת יראת הדין, על מנת שיקבלו את פסקיו של הדיין, וכפי שנראה מכוונת השו"ע שהכניס דין זה בהלכות דיינים ובתוך דיני היראה שצריכה להיות לציבור מהדיין על מנת שיקבלו דבריו בדין. אלא שזה דוחק גדול, ובפרט שאף מהרב צריך שתהיה יראה על מנת שיקבלו דבריו והוראותיו, ופשוט.

ו. תשובת הגאון הרב יעקב אריאל

כששלחתי את הדברים למורנו הג"ר יעקב אריאל שליט"א השיב הרב:

אתה דנת רק מצד הכבוד, ואכן שמירה אינה ביזוי. אך תפקידו העיקרי של הרב הוא להקדיש את כל זמנו ללמוד וללמד, ולכן פטרו אותו מהשתתפות בשמירה, וייתכן שאם במקום ללמוד הוא שומר הוא לא ממלא את תפקידו כראוי, ור' מש"כ בספרי באהלה של תורה ח"א סי' צו.

השבתי לגרי"א שליט"א: "תודה הרב. לא דנתי בזה כי הדיון הוא לא על שמירה. מדובר על שותפות בכיתת כוננות כשהמשמעות היא השתתפות באימונים בסביבות 4-5 פעמים בשנה, ואם חלילה יש אירוע קפיצה לאירוע ושותפות בקרב. השמירה הרגילה ביום יום מתבצעת על ידי חיילים, לכן השאלה הייתה רק מצד כבוד התורה בשותפות באימונים. האם גם המצב המתואר שייך לקטגוריה של פטור ת"ח משמירה?"

הגרי"א השיב בקצרה, ובמוסר אותו שמתני אל ליבי: "תרגול אינו ביזוי, אך גם לימוד תורה אינו". ר"ל שהזמן צריך להיות מוקדש כולו ללימוד.

עכ"פ בתשובה שם דן הגר"י אריאל שליט"א בשאלה הבאה:

עקב המצב הביטחוני (מרחשון תשמ"ט) השורר בארץ, נדרשת שמירה ביישובים רבים לשם הגנה על חיי התושבים. השמירה נעשית בתורנות בין כל יוצאי הצבא המתגוררים במקום. נשאלת השאלה: האם גם תלמידי החכמים הגרים במקום צריכים להשתתף בשמירה, או שיש לפטור אותם מכך כדי שלא יבטלו מלימודם?

הגרי"א שליט"א מעלה שם כמה צדדים בפתרון שאלה זו, כגון: מה היסוד של פטור ת"ח מתשלום שמירה (לדעת החזו"א - צדקה), שיטת החת"ס שהפטור משמירה הוא רק בגלות אך בשמירה על מלכות ישראל אף ת"ח חייבים, ביאור הכלל 'גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות' שהוא דווקא כשאי אפשר לעשותה ע"י אחרים ועוד. ומסיק הגר"י אריאל שליט"א שם:

למעשה נראה שהדין תלוי בגודל היישוב. ביישוב גדול אפשר לפטור תלמיד חכם משמירה, אך ביישוב קטן, שעול השמירה כבד בו מאוד, קשה לדרוש זאת מהציבור, וגם תלמיד חכם יישא בעול עם הציבור, וינצל את זמן השמירה לחזרה על לימודו. אולם צ"ע מה השיעור של יישוב גדול ומהו של יישוב קטן. לדוגמא, יישוב של שלושים תושבים, שבו כל אחד מהתושבים שומר משמרת אחת בלילה, נקרא יישוב קטן. וכן אם שניים שומרים בכל לילה ביישוב של שישים משפחות זה נקרא יישוב קטן. כי לכל אחד יוצא לשמור אחת לשלושים יום וזה נקרא זמן תכוף. אך יישוב שיש בו תושבים רבים, והתור לכל אחד הוא יותר מאשר פעם בחודש, נקרא יישוב גדול, כי אין תכיפות לשמירה, ואין הדבר מורגש כל כך. ובכל זאת מן הראוי שאלו שזמנם אינו כה יקר כמו זמנם של תלמידי חכמים, וזמנם הפנוי אינו מיועד ללימוד תורה, פרישו מזמנם לתלמיד חכם, שכן זמנו יקר לו; ובעצם זמן זה יקר גם להם, שהרי לימוד התורה אינו רק עניין פרטי של אותו תלמיד חכם, אלא בכך הוא קובע את הרמה הרוחנית של הציבור כולו, ובכך תורתו מגינה על היישוב כולו.

ולכן מן הראוי שהם יקבלו עליהם את עול שמירתו למענם, כדי שילמד תורה ותורתו תשמור עליהם, שהרי "נטורי קרתא" האמיתיים הם לומדי התורה. אך דבר זה צריך להיעשות מתוך הבנה ורצון טוב. וכלל זה ראוי רק ליישוב שכולו מעריך תורה ורוצה לנהוג לפי דרכה של תורה, ובא לקבל עצה כיצד לנהוג. אך במקום שאין הערכה מספקת לתורה אין לו לתלמיד חכם להטיל את עצמו ביוזמתו על הציבור, ועיניו צריכות להיות בראשו כיצד למנוע לזות שפתיים. ובמקום כזה, אדרבה, עליו להראות דוגמא אישית לאחרים ע"י כך שימלא את שמירתו באחריות.⁷

עולה מכך, שבנידון דיין השאלה תהיה תלויה בקביעת הרבש"ץ את המצב הביטחוני והצורך הקיים. אם לדעתו יש צורך בשותפות הרב בכיתת הכוננות, וצורך זה לא יכול להתקיים על ידי אחרים באותה רמה מאחר ואין להם הכשרה מספקת, הרב יוכל להשתתף, שזו מצוה שלא יכולה להיעשות ע"י אחרים. מאידך, אם לדעת הרבש"ץ אפשר לוותר על שותפתו של הרב בכיתת הכוננות, כך צריך לנהוג, מצד חובת הרב ללמוד תורה ולמלא את תפקידו כראוי.

ז. תשובת הגאון בעל אורחותיך למדני

שלחתי את הדברים גם לגאון בעל אורחותיך למדני שליט"א, שהוסיף על הדברים, וביאר שלדעתו יש לדמות את דין כיתת הכוננות לדין מלחמת מצוה. יסוד הדמיון הוא שבהגדרת מלחמת מצוה כתב הרמב"ם (פ"ה מהל' מלכים הל' א): "ואי זו היא מלחמת מצוה... ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם". ואין לחלק בין הצלת כל עם ישראל להצלת ישוב אחד, כשם שמחללים שבת אף על ישוב אחד שבאו עליו אויבים אפילו על עסקי קש ותבן אם הוא סמוך לגבול (אור"ח סי' שכט סע' ו).

ומכאן יצא הגאון הנ"ל לדון האם ת"ח יוצאים למלחמת מצוה. מלשון הרמב"ם (פ"ז מהל' מלכים הל' ד) "אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין" מדוייק שאף ת"ח יוצאים. ואע"פ שבהלכות אחרות כתוב ברמב"ם שבני לוי "לא עורכין מלחמה כשאר ישראל... ולא שבט לוי בלבד אלא כל ישראל" הכוונה שלו שם היא למלחמת רשות.

7 המשך דברי הגר"י אריאל שם: "אך אין להקיש מדברים אלו לתלמידי ישיבות צעירים, אשר כידוע אם לא יקדישו את זמנם לתורה בגיל צעיר לא יוכלו להתפתח ולהיות תלמידי חכמים, והסכנה האורבת לעם ישראל היא לא רק סכנה פיסית אלא גם סכנה רוחנית, ועינינו הרואות שללא תורה עלולה להתרופף הזיקה לעם ישראל ולארץ ישראל, שכן "אין אומתנו אומה אלא בתורתה", ו"ארץ ישראל בלי תורה היא כגוף בלא נשמה". מאידך גיסא, עדיין סכנת מלחמה מרחפת עלינו; ובשעת חירום קשה זקוקים לכל חייל. לכן יש לפתור סוגיא זו בהבנה בין ראשי הישיבות לבין האחראים על הביטחון".

כך נראה גם מדברי הרמב"ם (פ"ז מהל' מלכים הל' י) שכתב: "ואלו שאין יוצאין לעורכי המלחמה כל עיקר, ואין מטריחין אותם לשום דבר בעולם, הבונה בית וחנכו, והנושא ארוסתו או שייבם, ומי שחלל כרמו". ובהכרח שם מדובר על מלחמת רשות, שהרי למלחמת מצוה יוצא אפילו חתן מחופתו.

והוסיף הגאון אורחותיך למדני שכך כתב רבי יוסף אלקלעי ז"ל באמר יוסף על הרמב"ם הנ"ל (פ"ה מהל' מלכים):

הנה בהכרח צ"ל בעד המרדכי ז"ל דס"ל דדוקא במלחמת הרשות לא היו כהנים, במלחמת מצוה ודאי דנוהגים היו במלחמה, דהרי כללא כ"ל הש"ס דבמלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה, ומשמע דגם כהנים בכלל מדלא אפקינהו, וסברא הוא דכיון דהוי מלחמת מצוה מאין ימצא לכהנים מקום פטור, וכי כהנים לאו בני מיעבד מצוה ניהו, אלא ודאי דצריכין לצאת למלחמה להילחם, אבל מלחמת רשות אם רוצים לחזור לביתם רשאים, וא"כ אין עליהם מוטל להיות מעורכי המלחמה. כן נ"ל דעת המרדכי.

והוא הדין לדעת הגאון אורחותיך למדני לת"ח. בהמשך התשובה דן בעל אורחותיך למדני בדברי הציץ אליעזר (ח"כ סי' לא אות ח) הסובר שת"ח לא יוצא למלחמת מצוה, ומאריך להוכיח בראיות שלא כדבריו, ושאר ת"ח יוצא למלחמת מצוה.

ח. תפקיד הרב בעת חירום

כאמור לעיל בתחילת התשובה, למעשה הוחלט ביישוב שהרב לא יהיה חבר בכיתת הכוננות בלי קשר לשאלת כבוד הרבנות. ההחלטה נפלה מאחר והוגדר שלרב יש תפקיד בשעת חירום, ולכן הוא לא יכול להשתתף בכיתת הכוננות. דבר זה מצריך בדיקה, האם אכן יש לרב תפקיד בשעת חירום ומהו (כוונתי כמובן לפי תורתנו הקדושה וממקורותיה).

כבר ברבנו הראשון, משה רבנו רבן של כל ישראל, ראינו שבשעת מלחמת עמלק לא יצא בעצמו למלחמה, אלא "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל יְהוָה בְּחַר לָנוּ אַנְשִׁים וְיָצֵא הַלָּחָם בְּעַמְלֵק מִחָר אֲנִי נֹצֵב עַל רֹאשׁ הַגְּבָעָה וּמִטָּה הַאֱלֹהִים בְּיָדִי" (שמות יז, ט). כלומר משה רבנו לא יצא למלחמה הפיזית, אלא עסק בחיזוק הרוח ובחיבור ישראל לאביהם שבשמים⁸. כך נהג רבי עקיבא, שלדברי הרמב"ם (פי"א מהל' מלכים הל' ג) היה נושא כליו של בר כוזיבא. ופירש מהר"ץ חיות (אמרי בינה סי' ו בהג"ה, עמ' תתקמד):

8 אמנם זו אינה ראייה, אלא רק 'זכר', שכן מלחמת עמלק אינה מלחמה רגילה. ועי' שם בהעמק דבר שהיה הכרח לנצח את עמלק בדרך הטבע, ולכן אי אפשר היה שמושה ילחם.

היינו שהיה תומך ידו בכל עוז, כמ"ש בירושלמי ובמדרש תני רשב"י, רבי עקיבא היה אומר דרך כוכב מיעקב, דרך כוזיבא מיעקב... ומפני דרבי עקיבא היה הגדול שבדור והחזיק בימינו הוי כנושא כליו, היינו התומך בידו בכל עוז כלומר, משימתו של הרב היא רוחנית ולא גשמית⁹. כך לאורך כל הדורות נהגו גדולי ישראל בעיתות צרה ומשבר. עסקם היה בעיקר בחיזוק רוח נכאה, בעידוד הנדכאים ובארגון סיוע (בכספי צדקה ובדרכים אחרות לפי מקום והזמן) לזקוקים לכך. גדולי אומתנו השתדלו תמיד לנהוג כדברי הגמרא (סוטה יד, א):

ואמר רבי חמא ברבי חנינא, מאי דכתיב אחרי ה' אלהיכם תלכו, וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכניה והלא כבר נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, אלא להלך אחר מידותיו של הקדוש ברוך הוא, מה הוא מלביש ערומים דכתיב ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, אף אתה הלבש ערומים, הקדוש ברוך הוא ביקר חולים דכתיב וירא אליו ה' באלוני ממרא, אף אתה בקר חולים, הקדוש ברוך הוא ניחם אבלים דכתיב ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, אף אתה נחם אבלים, הקדוש ברוך הוא קבר מתים דכתיב ויקבור אותו בגיא, אף אתה קבור מתים.

דוגמאות מאלפות יש לנו בזה מכל גדולי ישראל, ואין למנותם מפני שהמניין בהכרח יחסר איזה גדול ופעולותיו. הבקי בקורות ימי אומתנו ותולדות גדוליה יודע שהדברים כנים, וכך נהגו רבותינו.

לכן בשו"ת שרידי אש בסוף חלק ד (עמוד שמא-שמד) כשמונה את תפקידי הרבנות לשיטתו, הרבצת תורה, פסיקת הלכה, דרשה בשבת, הוא מונה כתפקיד רביעי:

לדאוג לחולים לעניים ולזקנים לכושלים ולנדכאין, בין במובן החומרי ובין במובן הנפשי והמוסרי... ידוע כי רבים מאחינו אנשי המזרח [=מזרח אירופה] מלגלגים על תפקיד זה של הרב המודרני ורואים בו כעין חיקוי לכוהני הדתות האחרות, אבל אל יהיה דבר זה קל בעינינו. כבר אמרו חז"ל על שלושה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. וגמילות חסדים היא כמו שפירשו המפרשים: ביקור חולים, ניחום אבלים, קבורת מתים ושמחת חתן וכלה. תפקידים מרובים אלו התרכזו אצל ישראל בנושא אחד וזהו: הרב.

בשעת חירום או צרה על הרב לעודד את רוח הציבור, להרגיע פחדים, לנחם, לחזק באמונה, לרומם וכו', לפי העניין שעומד בפניו. תפקידו הוא להידמות לשכינה -

9 אמנם בדברי הרמב"ם יש פירוש נוסף של האברבנאל (ישועות משיחו העיון הראשון פ"ד), שרבי עקיבא היה נושא כליו כפשוטו.

להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים (ישעיה נז, טו. ועי' ברמב"ם פ"ב מהל' מגילה הל' יז). ניתן לומר שבשעה של משבר קהילתי, מכל סוג שהוא, מתחדד ומתחזק צד אחד מצדדי תפקידיו הקבועים של הרב, אין שינוי בין עת חירום לזמן רגיל אלא רק בדגשים.

סיכום

מכל הנ"ל עולה לא רק שאין איסור בהשתתפות הרב בכיתת הכוננות, אלא יש בזה מצוה. עם זאת תפקידו של הרב בשעת חירום ח"ו אינו לצאת לקרב אלא לחזק את בני הקהילה שנשארים ספונים בבתיהם, לעודד את רוחם, לחזקם באמונה ותפילה לבורא עולם שהדברים יגמרו בצורה טובה, ובפרט שאם ח"ו ל"ע קורה אסון יש לו תפקידים נוספים.

וה' הטוב יכפר, וכל הרשעה כולה כעשן תכלה, ולא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קודשי, וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ותחת תאנתו.

מערכת 'המעין' והנהלת ישיבת שעלבים
משותתפים בצערם של עורך 'המעין'
הרב יואל קטן שליט"א ומשפחתו
על פטירת אחותם

הרבנית ציונה גוטליב ע"ה
בכ"א בסיוון תשפ"ד
אשת חבר לרב דוד גוטליב זצ"ל
נלב"ע בד' בסיוון תשפ"ב

ביתם בבני ברק היה בית של תורה ואמונה
הכנסת אורחים וגמילות חסדים

תנצב"ה

